

Dominantan model komunikacije koju nastavnici koriste u realizaciji nastavnih aktivnosti

Mustafa Džafić, Semir Šejtanić

SAŽETAK: Komunikacija u nastavi predstavlja jedan od ključnih elemenata odgojno – obrazovnog procesa, odnosno komunikacija u nastavi je usko povezana sa uspjehom koji učenici postižu u učenju. Danas se sve više govori o učenju, ali i o samoj komunikaciji u nastavi. Tako da će sve više i više težiti biti usmjereno na učenika, a osnovni zadatak nastavnog procesa će biti kreiranje uslova za demokratski model komunikaciju u nastavi. Kreiranje uslova za uspješnu realizaciju demokratskog vida komunikacije, stvarat će uslove za bolji uspjeh učenika u učenju. Ostvarujući cilj empirijskog neeksperimentalnog istraživanja kojeg smo postavili u našem istraživanju, utvrdili smo da postoji statistički značajna povezanost između procjene nastavnika i učenika da kod većine nastavnika u realizaciji nastavnih sadržaja dominira demokratski model komunikacije.

Istraživanje je realizovano na području Hercegovačko-neretvanskom kantonu i na uzorku od 423 ispitanika (322 učenika i 101 nastavnik osnovnih škola). Rezultatima, sadržajem i porukama ovog rada pokušali smo da osvijestimo važnost ovog segmenta komunikacije u nastavnom procesa i kao takvog učinimo ga predmetom svakodnevnih propitivanja i kontinuranog rada koji treba da vodi ka njegovom unapređenju, a samim tim i poboljšavanju kvaliteta cjelokupnog odgojno-obrazovnog procesa.

Ključne riječi: *komunikacija, nastava, komunikacijske vještine, kvalitetna nastava*

The Dominant Model of Communication that Teachers Use in the Implementation of Teaching Activities

ABSTRACT: Communication in teaching is one of the key elements of the educational process, that is, communication in teaching is tightly linked to pupils' success in learning. Nowadays, there are many discussions about studying, and communication in teaching itself. So that the focus will be on the students and the main teaching task will be to create the conditions for a democratic model of communication in education. Creating the conditions for successful implementation of the democratic form of communication, will create the conditions for greater achievement in students' studying. We have established that there is a statistically relevant correlation between the assessment of teachers and students, and that the dominant model of communication is the democratic one in most classrooms, by pursuing the goal of non-experimental empirical research that we set in our study. This research was done in the Herzegovina-Neretva Canton and in a sample of 423 respondents (322 students and 101 teachers of elementary schools). Results, content and messages of this work are our way of trying to highlight the importance of this segment of communication in the teaching process and as such make it subject to daily questioning and of continuous work, which should lead to its improvement, and thus enhancing the quality of the entire educational process.

Keywords: *communication, teaching, communication skills, quality teaching*

UVOD

Komunikacija je najvažnija vještina koju možete da naučite! Komunikacija je prirodna ljudska potreba. Bez komunikacije bi bio ugrožen opstanak ljudskog roda kao vrste. Vještine djelotvorne komunikacije mogu da vas učine nevjerojatno uspješnim ili da vas potpuno unište. Smatra se danas da se sve više i više istraživača na univerzitetima Harvarda, Mičigena, Stanforda fokusiraju na vještinu komunikacije, kao što su interpersonalna komunikacija, slušanje, intervjuisanje, vođenje sastanaka, upravljanje konfliktom, govor u javnosti i komunikacija u organizaciji (Taps, 2013). Način našeg komuniciranja šalje poruke poštovanja, empatije, brige, ali isto tako može slati i suprotne poruke.

Komunikacija je uslov za socijalizaciju čovjeka, ali je ujedno i rezultat same socijalizacije. Komunikacija je prenošenje poruke jedne osobe drugoj tako da se ona može razumjeti, i u raspravi provjeriti, i ako treba na osnovu nje djelovati. Nedjelotvorna komunikacija također može da ima veliki utjecaj na mišljenje, stavove i osjećanja slušalaca ili primalaca informacija.

U savremenoj literaturi komunikacija znači saopštenje ali i tok, proces saopštavanja. Znači saopštavati, prenositi nešto nekome. Riječ komunikacija se najčešće povezuje sa saopštavanjem informacija, ideja, odluka, zahtjeva itd. Komunikacijski sistemi su mnogobrojni i raznovrsni upravo zato što su nastajali i razvijali se u okviru više ili manje različitih vrsta socijalne interakcije, a sam fenomen komunikacije je danas predmet

izučavanja mnogih nauka (Havelka, 1992). Komunikaciju možemo definisati i kao interakciju putem znakova. Kao dvije bitne odlike komunikacije možemo istaći: predstavlja interakciju među jednakima, da se taj odnos ostvaruje tako što jedna jedinka, namjerno ili nenamjerno, emituje draži koje za drugu predstavljaju znakove (Dizdarević, 1997).

U procesu komuniciranja svaka osoba, i njene dvosmjernne ili višesmjernne tokove, unosi i svoja mišljenja, uvjerenja, predrasude i stereotipe. Sve ove individualne osobitosti se mogu uočiti u načinu prenošenja komunikatora. Poruka koja se prenosi nije zasnovana samo na namjerama govornika, već zavisi i od načina na koji je primljena. Važno je da pošiljalac i primalac poruke daju simbolima isto značenje kako među njima ne bi došlo do nesporazuma. Komunikacija je tijesno povezana i s vlastitom predstavom o sebi. Ono što komunikaciju čini jedinstvenom jeste superiorna sposobnost čovjeka da stvara i koristi simbole: ova sposobnost omogućuje ljudima da razmjenjuju iskustva indirektno i posredno. Ljudska komunikacija jeste proces stvaranja značenja između dvoje ili više ljudi.

Kvalitetan nastavnik u svom radu sa učenicima će koristiti demokratski vid komunikacije, a to će rezultirati boljem i uspješnijem uspjehu učenika u učenju.

„Na položaj učenika i nastavnika u savremenoj školi utiču:

- društveno – političke, ekonomske i kulturne prilike društva,
- položaj odgoja i obrazovanja u društvu,
- razvijenost pedagoške teorije i nastavne prakse,
- uključenost šire društvene zajednice u rješavanje konkretnih nastavnih problema (misli se na masovnije učešće roditelja i drugih članova porodice),
- status prosvjetnih radnika u društvu i njihovu usklađenost sa drugim zanimanjima,
- kvalitet izbora studenata na nastavničkim fakultetima i njihova stručna osposobljenost,
- kvalitet permanentnog usvršavanja nastavnika svih profila,
- stepen obezbjeđenja nastavnog djelovanja,
- opterećenost nastavnika radnim obavezama,
- način razrješenja kurikulumske – planske – organizacijskih pitanja nastave,
- povoljnost odgojno – obrazovne klime,
- uvažavanje afektivnih i konativnih aspekata nastave,
- tehnološko utemeljenje nastave,
- opterećenost učenika nastavnim obavezama,
- moć vannastavnih uticaja na razvoj djece,
- usklađenost odluka različitih instanci o nastavi" (Muminović, 2000, str. 54).

Cjelovito učenje uspješnije će planirati, organizovati i vrednovati nastavnici obučeni u okviru slijedećih modela trenerske edukacije tokom studija i permanentnog stručnog usavršavanja:

- edukacijske radionice,
- igre uloga,
- inovativni grupni rad,

- panel diskusije i tribine,
- izrada izvedbenih modela,
- individualizovana edukacija,
- interaktivno učenje,
- stvaralačke vježbe i prezentacije (Ilić, 2004).

Demokratska komunikacija u nastavnom procesu podrazumijeva takvu komunikaciju u kojoj bi svi učesnici nastavnog procesa imali jednake mogućnosti za iznošenje vlastitih stavova, mišljenja, donošenja odluka i da su svi odgovorni za donošenje odluka.

Navest ćemo neke primjere demokratske komunikacije u nastavi koju kreira nastavnik:

- nastavnik tokom časa dozvoljava učenicima da iznesu svoje mišljenje,
- nastavnik dozvoljava učenicima da postavljaju pitanja, diskutuju, raspravljaju,
- nastavnik dozvoljava učenicima da traže dodatna objašnjenja,
- tokom odvijanja nastavnog procesa nastavnik je zainteresovan za rad učenika,
- tokom nastave, nastavnik podstiče i ohrabruje učenike,
- u toku nastave, nastavnik ispravlja eventualne greške učenika,
- nastavnik u toku rada učenike nagrađuje,
- nastavnik tokom časa učenike ne ismijava, ne prijeti im, ne kažnjava ih,
- u komunikaciji sa učenicima nastavnik ne daje lažna obećanja,
- u toku časa nastavnik ne dekoncentriše učenike, ne ulijeva strah kod učenika,
- tokom komunikacije nastavnik ističe poruke „Mi“,
- nastavnik je uvijek nasmijan, vedar, lijepo obučen i spreman na saradnju,
- nastavnik koordinira rad učenika i usmjerava njihov rad,
- nastavnik tokom rada dogovara pravila i načine rada,
- nastavnik se pridržava dogovorenih pravila sa učenicima,
- nastavnik učenicima uvijek istakne ciljeve i zadatke časa,
- tokom časa govor nastavnika je tečan i pravilan,
- nastavnik tokom komunikacije djeluje učenicima motivirajuće, razumljivo i dopadljivo (Musić, 2011).

Nastavnik koji u nastavi koristi demokratsku komunikaciju, gradi svoj autoritet na saradnji, inicijativi i aktivaciji učenika. Nenasilna komunikacija se odvija u atmosferi uzajamnog poštovanja, uvažavanja, empatije, saradnje, otvorenosti i razumijevanja. Kvalitetna škola, kvalitetan nastavnik, motivirani učenici, stvaraju demokratsku komunikaciju u nastavnom procesu, te bolji uspjeh u učenju.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Polazeći od naznačenog problema, cilj istraživanja je: utvrditi da li postoji statistički značajna povezanost između procjene nastavnika i učenika da kod većine

nastavnika u realizaciji nastavnih sadržaja dominira demokratski model komunikacije.

Glavna hipoteza istraživanja

Na osnovu definisanog problema, cilja i zadataka našeg istraživanja; glavna hipoteza glasi:

Pretpostavljamo da postoji statistički značajna povezanost između interpersonalne komunikacije u nastavi i uspjeha učenika u učenju, te da učenici čiji nastavnici koriste pretežno demokratski model komunikacije u nastavi postižu statistički značajno bolji uspjeh u učenju nego učenici čiji nastavnici koriste pretežno autokratski model komunikacije.

Hipoteza istraživanja:

1. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna povezanost između procjene nastavnika i učenika da kod većine nastavnika u realizaciji nastavnih sadržaja dominira demokratski model komunikacije.

Ispitanici

Populacija iz koje je odabran uzorak ispitanika i na koje se odnosi ovo istraživanje sačinjavali su nastavnici predmetne nastave i učenici osmog razreda iz osnovnih škola Hercegovačko-neretvanskog kantona. Uzorak ispitanika u ovom istraživanju ima elemente namjernog, prigodnog i jednostavnog slučajnog. Istraživanje je realizirano na uzorku od 423 ispitanika od čega su 322 ispitanika reprezentativnog uzorka učenici osnovnih škola, a 101 ispitanik su nastavnici osnovnih škola.

Instrument

Nakon što smo izradili metodološki koncept kao osnovu za empirijsko istraživanje problema, također, izradili smo instrumenate istraživanja. U cilju realizacije

postavljenog cilja i zadataka istraživanja kao instrumente koristili smo: Skala procjene učenika i nastavnika o dominantnom modelu komunikacije koju koriste nastavnici i učenici u nastavnom procesu. Skala procjene koju smo koristili je skala Likertovog tipa u kojoj su ispitanici izražavali stepen slaganja ili stepen neslaganja sa predloženim tvrdnjama, u skladu sa predloženim uputstvom na uobičajnoj petostepenoj skali: uvijek, često, ponekad, rijetko, nikad. Istraživanje je realizovano u periodu mart-juni 2014. godine u četiri osnovne škole HNK-a. U skladu s definisanim ciljem i zadacima, ovim istraživanjem smo željeli ispitati da li postoji statistički značajna povezanost između procjene nastavnika i učenika da kod većine nastavnika u realizaciji nastavnih sadržaja dominira demokratski model komunikacije.

REZULTATI I DISKUSIJA

Vođeni idejom vezanom za našu pretpostavku učinilo se zanimljivim ispitati da li postoji statistički značajna povezanost između procjene nastavnika i učenika da kod većine nastavnika u realizaciji nastavnih sadržaja dominira demokratski model komunikacije.

Uzimajući u obzir koncept skale za procjenu dominantnog modela komunikacije u nastavi, ispitanici su se u velikoj većini izjasnili da prevladava demokratski model komunikacije, za što se odlučilo njih 409 (96,7%), dok 14 (3,3%) ispitanika smatra da u nastavi ipak dominira autokratski model komunikacije. Precizniji uvid u rezultate moguće je dobiti analizom rezultata istraživanja koji se odnose na stepen prihvaćenosti pojedinih tvrdnji, tj. na stepen prihvaćenosti pojedinih indikatora demokratskog i indikatora autokratskog modela komunikacije u nastavi. Tako ustanovljeni rezultati predstavljeni su u tabeli br. 1.

Tabela 1. Distribucija rezultata dominantnog modela komunikacije, koji nastavnici koriste u svom radu

	Tvrdnja	Uvijek	Često	Ponekad	Rijetko	Nikad	M
		f %	f %	f %	f %	f %	
1.	Većina nastavnika ima prijatan odnos prema učenicima	162 38,3	170 40,2	66 15,6	10 2,4	15 3,5	4,07
2.	Većina nastavnika u mojoj školi vrijeđa učenike	10 2,4%	16 3,8	25 5,9	146 34,5	226 53,4	1,67
3.	Nastavnici podstiču učenike na rad	251 59,3	119 28,1	38 9,0	7 1,7	8 1,9	4,41
4.	Nastavnici uvažavaju različita mišljenja učenika	137 32,4	155 36,6	87 20,6	22 5,2	22 5,2	3,86
5.	Nastavnici prilagođavaju nastavni čas prema potrebama učenika	106 25,1	145 34,3	105 24,8	34 8,0	33 7,8	3,61
6.	Nastavnici zastrašivanjem učenika žele da uspostave svoja pravila	32 7,6	49 11,6	106 25,1	131 31,0	105 24,8	2,46
7.	Šta prema vašem mišljenju utiče na stvaranje pozitivnog stava u odnosu nastavnik – učenik						
	a) razumijevanje i poštivanje ličnosti učenika	214 50,6	97 22,9	77 18,2	21 5,0	14 3,3	4,13
	b) spremnost nastavnika da pomogne učeniku	243 57,4	92 21,7	61 14,4	15 3,5	12 2,8	4,27
	c) ravnomyeran odnos prema svim učenicima	243 57,4	79 18,7	64 15,1	19 4,5	18 4,3	4,21

	d) zanimljivo izlaganje nastavnika	200 47,3	113 26,7	77 18,2	16 3,8	17 4,0	4,09
Na lošu komunikaciju nastavnik – učenik utiče:							
8.	a) prkosan stav učenika prema nastavniku	113 26,7	129 30,5	99 23,4	41 9,7	41 9,7	3,55
	b) nesposobnost nastavnika da razumije učenika	91 21,5	107 25,3	119 28,1	48 11,3	58 13,7	3,30
	c) stav nastavnika da je on uvijek upravu	117 27,7	112 26,5	111 26,2	48 11,3	35 8,3	3,54
	d) strogost nastavnika	106 25,1	125 29,6	107 25,3	50 11,8	35 8,3	3,51
9.	Nastavnici imaju razumijevanja za mlade	148 35,0	142 33,6	92 21,7	29 6,9	12 2,8	3,91
10.	Nastavnici nas potiču, pohvaljuju i nagrađuju za rad	204 48,2	116 27,4	52 12,3	34 8,0	17 4,0	4,08
11.	Nastavnici svojim radom i ponašanjem pružaju loš primjer učenicima	22 5,2	32 7,6	74 17,5	73 17,3	222 52,5	1,96
12.	Nastavnici ne razumiju naše potrebe, probleme i interese	36 8,5	35 8,3	134 31,7	107 25,3	111 26,2	2,48
13.	Nastavnici ne obraćaju pažnju na nas kad postizemo loše rezultate u učenju	23 5,4	35 8,3	103 24,3	117 27,7	145 34,3	2,23
14.	U toku realizacije nastave zajednički sa nastavnikom rješavamo sve probleme	156 36,9	134 31,7	72 17,0	32 7,6	29 6,9	3,84
15.	Kad se povjerimo nastavnicima oni nas uvijek iznevjere	18 4,3	22 5,2	68 16,1	82 19,4	233 55,1	1,84
16.	Kada neki učenik napravi problem nastavnici kažnjavaju čitav razred	39 9,2	59 13,9	86 20,3	107 25,3	132 31,2	2,45
17.	Nastavnici se često svađaju i prepiru sa učenicima	29 6,9	31 7,3	87 20,6	117 27,7	159 37,6	2,18
18.	Nastavnici uvijek obrazlažu svoje ocjene	132 31,2	123 29,1	104 24,6	36 8,5	28 6,6	3,70
19.	Nastavnici uvažavaju drugačija mišljenja i ideje i spremni su na saradnju	149 35,2	155 36,6	68 16,1	33 7,8	18 4,3	3,91
20.	Nastavnici koriste izjave i poruke koje su uvrjednije i ponižavajuće	21 5,0	32 7,6	53 12,5	73 17,3	244 57,7	1,85
21.	Nastavnici nam ne posvećuju dovoljno vremena	44 10,4	35 8,3	91 21,5	117 27,7	136 32,2	2,37
22.	Nastavnici su uvijek spremni da nam pomognu	232 54,8	108 25,5	48 11,3	21 5,0	14 3,3	4,24
23.	Nastavnici otvoreno i prijateljski sa učenicima vode raspravu o svim problemima	183 43,3	123 29,1	61 14,4	40 9,5	16 3,8	3,99
24.	Nastavnici često pohvaljuju učenike, i dozvoljavaju im da samovrednuju svoj rad	145 34,3	156 36,9	75 17,7	30 7,1	17 4,0	3,90
25.	Nastavnici ne motivišu učenike na postizanje što boljih rezultata	40 9,5	45 10,6	62 14,7	109 25,8	167 39,5	2,25
26.	Nastavnici galame, vrijeđaju i ponižavaju učenike	25 5,9	33 7,8	53 12,5	83 19,6	229 54,1	1,92
27.	Nastavnici podstiču učenike na međusobnu komunikaciju i interakciju	157 37,1	143 33,8	79 18,7	20 4,7	24 5,7	3,92
28.	Nastavnici kreiraju ambijent u kome se svaki učenik osjeća sigurnim i prihvaćenim	188 44,4	126 29,8	44 10,4	42 9,9	23 5,4	3,98

Tabela 2. χ^2 i koeficijent značajnosti za dominantan model komunikacije u nastavi

Model komunikacije koji nastavnici koriste u realizaciji nastave	χ^2	p
Demokratski	270,456	0.000
Autokratski	243,376	0.000

Izračunate vrijednosti χ^2 testa prema rezultatima procjene ispitanika o dominantnom modelu komunikacije u nastavi, ukazuje da su dobijene

vrijednosti kod oba modela komunikacije u nastavi veće od graničnih vrijednosti na obje razine značajnosti pa zaključujemo da je razlika u procjeni dominirajućeg modela koji nastavnici koriste u realizaciji nastave statistički značajna.

Sudeći po aritmetičkim sredinama označeni stepena slaganja ispitanika sa tvrdnjama koje se odnose na demokratski model komunikacije u nastavi, ispitanici su izrazit stav o istom iskazali sljedećim tvrdnjama:

- Da *nastavnici uvijek podstiču učenike na rad* složio se 251 (59,6%) ispitanik, a da je ipak riječ o istom ali ponekad potvrdilo je 38 (9%) ispitanika

- Da *spremnost nastavnika da pomogne učeniku utječe na pozitivan stav u odnosu nastavnik-učenik* potvrdila su 243 (57,4%) ispitanika.
  - Da su *nastavnici uvijek spremni pomoći učenicima* složilo se 232 (54,8%) ispitanika
  - Da je *ravnomjeran odnos prema svim učenicima ključan za stvaranje pozitivnog stava u odnosu nastavnik-učenik* izjasnilo se 243 (57,4%) ispitanika.
  - Da *na stvaranje pozitivnog stava u odnosu nastavnik-učenik utječe razumijevanje i poštivanje ličnosti učenika* složilo se 214 (50,6%) ispitanika, dok ih 77 (18,2%) smatra da ipak na pozitivan stav između učenika i nastavnika razumijevanje i poštivanje ličnosti učenika utječe ponekad.
  - Da je *zanimljivo izlaganje nastavnika odrednica pozitivnog stava u odnosu nastavnik-učenik* potvrdilo je 200 (47,3%) ispitanika
  - Veći dio ispitanika (204, odnosno 48,2%) složilo se sa tvrdnjom da *nastavnici potiču, pohvaljuju i nagrađuju učenike za rad*
  - Da *većina nastavnika uvijek ima prijatan odnos prema učenicima* slažu se 162 (38,3%) ispitanika, dok ih 66 (15,6%) smatra da samo ponekad nastavnici imaju prijatan odnos sa učenicima.
- Ispitanici koji su se opredijelili za autokratski kao dominantan model u nastavi, isključivo su se vodili sljedećim tvrdnjama:
- *Nastavnici nikad ne razumiju naše potrebe, probleme i interese*
  - *Nastavnici nikad ne obraćaju pažnju na učenike kad postižu loše rezultate u učenju*
  - *Kada neki učenik napravi problem nastavnici kažnjavaju čitav razred*
  - *Nastavnici nam nikad ne posvećuju dovoljno vremena*
  - *Nastavnici nikad ne motivišu učenike na postizanje što boljih rezultata*

Tabela 3. χ^2 i koeficijent značajnosti za prvih pet rangiranih tvrdnji indikatora autokratskog stila rada

Tvrdnje	χ^2	p
Nastavnici ne razumiju naše potrebe, probleme i interese	100,014	0.000
Nastavnici nikad ne obraćaju pažnju na učenike kad postižu loše rezultate u učenju	133,466	
Kada neki učenik napravi problem nastavnici kažnjavaju čitav razred	64,837	
Nastavnici nam nikad ne posvećuju dovoljno vremena	92,686	
Nastavnici nikad ne motivišu učenike na postizanje što boljih rezultata	135,381	

Izračunate vrijednosti χ^2 testa prema rezultatima procjene ispitanika, za modalitet tvrdnji „autokratski stil rada nastavnika“, ukazuje da su izračunate vrijednosti kod svih pet rangiranih indikatora χ^2 u rasponu od 64,83 do 135,381 veća od granične vrijednosti na oba statistička nivoa uz stepen slobode $df=4$.

Razlike između opaženih frekvencija statistički značajno se razlikuju od očekivanih te zaključujemo da je razlika statistički značajna. Na osnovu rezultata χ^2 dolazimo do zaključka da se potvrđuje naša posebna hipoteza, po kojoj smo pretpostavljali da nastavnici u realizaciji nastavnih aktivnosti dominantno koriste demokratski model komunikacije.

ZAKLJUČAK

Procjene većine naših ispitanika ukazuju da nastavnici dominantno koriste demokratski model komunikacije u nastavi. Svoje stavove ispitanici su isključivo iskazali složivši se sa konstatacijama da nastavnici uvijek podstiču, pohvaljuju i nagrađuju učenike za rad, zatim da spremnost nastavnika da pomogne učeniku utječe na pozitivan stav u odnosu nastavnik-učenik, da su nastavnici uvijek spremni pomoći učenicima, te da su razumijevanje i poštivanje ličnosti učenika i zanimljivo izlaganje nastavnika bitne odrednice stvaranja pozitivnog stava u odnosu nastavnik-učenik, kao i to da je većina nastavnika uvijek prijatna prema učenicima.

Budući da je zasnovano na stavovima i ličnoj procjeni, ovo istraživanje ima karakter snimka stanja svijesti ispitanika različitih karakteristika u određenom vremenskom periodu i kao takvo se treba i posmatrati.

LITERATURA

- Dizdarević, I. (1997). Psihologija masovnih komunikacija. Sarajevo: Humanitarno udruženje građana ŽENA 21.
- Havelka, N. (2000). *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ilić, M. (2004). Obučavanje nastavnika i učenika za ne nasilno i pedagoški stimulatívno komuniciranje u nastavi. U I. I. (ur.), Zbornik radova sa Naučnog skupa s međunarodnim učešćem "Komunikacija i mediji u savremenoj nastavi" (str. 289-302). Jagodina: Učiteljski fakultet u Jagodinu i Institut za pedagoška istraživanja u Beogradu.
- Muminović, H. (2000). *Mogućnosti efikasnijeg učenja u nastavi*. Sarajevo: Des.
- Musić, H. (2011). *Autoritarna i demokratska komunikacija u nastavi*. Tuzla: OFF – SET.
- Tabš, S. (2013). *Komunikacija*. Beograd: Clio

INFORMACIJE O AUTORIMA

Mustafa Džafić

JU OŠ „Mustafa Ejubović – Šejh Jujo“ Mostar
e-mail: mmmustafa_3@hotmail.com

Semir Šejtanić

Nastavnički fakultet u Mostaru
e-mail: semir.sejtanic@yahoo.com